

โรงเรียนสุรนันทน์ทาลัย :
สถาปัตยกรรมสำหรับการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

อาจารย์ พีรศรี โปวาทอง
สถ.บ. เกียรตินิยม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
M.Sc. in Architecture and Urban Design (COLUMBIA)
M.Sc. (U. of Michigan)

โรงเรียนสุนันทาลัย : สถาปัตยกรรมสำหรับการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

อาจารย์ พีรศรี โปวาทอง

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษาแผนใหม่ สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก และการลงทุนทางอสังหาริมทรัพย์เพื่อสนับสนุนการศึกษาที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ในช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ่านการศึกษาประวัติการวางผังและก่อสร้างโรงเรียนสุนันทาลัย อันเป็นสถานศึกษาอย่างใหม่ที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในพ.ศ. 2423 โดยใช้หลักฐานทั้งเอกสารประวัติศาสตร์ แผนที่ ภาพถ่าย ตลอดจนตัวสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ซึ่งเห็นว่าโรงเรียนสุนันทาลัยนี้มีการออกแบบและก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษาโดยเฉพาะ มีทำเลที่ตั้งที่โดดเด่น รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ทันสมัย ตลอดจนการวางแผนทางธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เพื่อบำรุงกิจการของโรงเรียน ที่รวมแล้วเป็นภาพสะท้อนที่น่าสนใจอย่างยิ่งของก้าวแรกแห่งการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

บทนำ

โรงเรียนสุนันทาลัย เป็นสถานศึกษาอย่างใหม่ของสยามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2423 ที่ปากคลองตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเป็นอนุสาวรีย์แห่งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีผู้สิ้นพระชนม์ลงในเดือนพฤษภาคมปีนั้นด้วยอุบัตเหตุเรือพระประเทียบล่มที่ตำบลบางพูด จังหวัดนนทบุรี หากพิจารณาโรงเรียนสุนันทาลัยกับบริบททางสถาปัตยกรรมร่วมสมัย จะพบว่าโรงเรียนสุนันทาลัยมีการออกแบบและก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษาโดยเฉพาะ มีทำเลที่ตั้งที่โดดเด่น รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ทันสมัย กับทั้งการวางแผนทางธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เพื่อบำรุงกิจการของโรงเรียนที่รวมแล้วเป็นภาพสะท้อนที่น่าสนใจอย่างยิ่งของก้าวแรกแห่งการศึกษาแผนใหม่ในสยาม



ภาพที่ 1
แผนที่บริเวณสุนันทาลัย พ.ศ.2438



ภาพที่ 2
ทัศนียภาพที่สุนันทาลัย
ด้านแม่น้ำเจ้าพระยา

โรงเรียนสุนันทาลัย : สถาปัตยกรรมสำหรับการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

อาจารย์ พีรศรี โปวาทอง



ภาพที่ 3
ตึกห้างปีกgrim

อสังหาริมทรัพย์กับการศึกษา

โรงเรียนสุนันทาลัยเป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรกในสยาม ที่มีการวางแผนและจัดการผลประโยชน์ทางธุรกิจอสังหาริมทรัพย์อย่างเป็นระบบ ดังปรากฏว่าพื้นที่ที่สร้างโรงเรียนนั้นเป็นที่วังเก่าของพระเจ้าลูกยาเธอสองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 หากเมื่อล่วงเข้ารัชกาลที่ 5 วังเหล่านี้ไม่มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ประทับอยู่แล้ว อีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวได้กลายเป็นทำเลการค้าที่สำคัญ ด้วยตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ปากคลองคูเมืองเดิมด้านใต้หรือคลองตลาด อันเป็นเส้นทางค้าขายหลักในพระนครขณะนั้น

พื้นที่วังริมป้อมมหาฤกษ์เดิม ซึ่งรวมเรียกว่า "ที่สุนันทาลัย" (Sunandalaya Estate) จึงแยกพัฒนาเป็นสี่ส่วน โดยส่วนด้านเหนือและด้านใต้นั้นกันเป็นพื้นที่สำหรับสร้างตึกให้เช่า เก็บค่าเช่าเป็นผลประโยชน์สำหรับโรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ส่วนที่สาม อันเป็นส่วนที่อยู่ติดกับป้อมมหาฤกษ์ ส่วนพื้นที่สุดท้ายคือที่ริมแม่น้ำทั้งหมดนั้น จัดไว้เป็นพื้นที่ร่วมสำหรับสามส่วนแรก และเป็นที่จอดแพสำหรับค้าขายและอยู่อาศัย จึงสามารถเก็บเงินค่าเช่าจอดแพเป็นผลประโยชน์สำหรับโรงเรียนได้อีกส่วนหนึ่งด้วย

ตึกเช่าที่สุนันทาลัยนี้โดยมากเป็นอาคารแบบตะวันตก โครงสร้างก่ออิฐถือปูน สูงสองหรือสามชั้น หลังคามุงกระเบื้องจีน โดยหลังทางทิศเหนือทางโรงเรียนให้กรมแผนที่เช่าเป็นที่ทำการอยู่หลายปี ขณะที่ทางทิศใต้มีตึกเช่าสามหลัง หลังแรกด้านแม่น้ำมีห้างมุลเลอร์ไมสเนอร์ (Muller & Meisner Co.) เช่าอยู่หลายปีก่อนจะกลายเป็นห้างปีกgrim (B. Grimm & Co.) ในภายหลัง หลังถัดมาเดิมให้ดร.แมคฟาร์แลนด์เช่าอยู่ แต่ต่อมากระทรวงธรรมการได้เช่าทำศาลาว่าการ ในขณะที่ส่วนสุดท้ายซึ่งมีโรงพิมพ์อยู่ด้วย หนึ่งสี่

พิมพ์บางกอกไทมส์ (The Bangkok Times) ได้เข้าเป็นที่ทำการอยู่ตลอดรัชกาลที่ 5 การเก็บค่าเช่าตึกที่สุนันทาลัยเหล่านี้ เดิมรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เป็นผู้เก็บ โดยคิดค่าเช่าปีหนึ่งร้อยละ 7 ของค่าก่อสร้าง¹ แต่ต่อมาการเก็บเงินผลประโยชน์จากค่าเช่าตึกและที่จอดรถที่สุนันทาลัยได้ตกเป็นหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งจะนำรายได้ทั้งหมดส่งมอบให้แก่ทางโรงเรียนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ ในโรงเรียน ประกอบกับค่าเล่าเรียนที่ทางโรงเรียนเรียกเก็บจากนักเรียน ซึ่งก็มีได้เป็นจำนวนมาก²

รายได้จากค่าเช่าตึกในที่สุนันทาลัยจึงทำให้โรงเรียนสุนันทาลัยอยู่ได้โดยมีต่องอาศัยงบประมาณจากรัฐบาลในการบริหารจัดการ ดังที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการได้กล่าวไว้เมื่อพ.ศ. 2450 ว่า "ตึกสุนันทาลัยทั้งหลายไม่ใช่ของรัฐบาล เป็นของทรงพระราชอุทิศสำหรับสาธารณะประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตรงกับที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า อินสตีทิวท์ [institute]"³ ด้วยการจัดการธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เพื่อการศึกษาดังกล่าว โรงเรียนสุนันทาลัยจึงมีสถานะพิเศษ ต่างจากโรงเรียนหลวงทั่วไป ดังที่พระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้กล่าวไว้เมื่อ พ.ศ. 2439 ว่า "สุนันทาลัยนี้เป็นทานสถาน ไม่ใช่โรงเรียนหลวงแท้ ส่วนการใช้สอยทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งการซ่อมแซมแลการรักษา เงินเดือนคนใช้ครูแลพนักงานทุกอย่าง ได้ในสมบัติของสุนันทาลัยทั้งสิ้นของหลวงเป็นแต่พระราชทานช่วยเงินเดือนครูอังกฤษ 3 คนเท่านั้น"⁴

สถาปัตยกรรมกับการศึกษา

หลักฐานเกี่ยวกับแนวความคิดในการออกแบบและจัดการ โรงเรียนสุนันทาลัยปรากฏขึ้นครั้งแรกในรายงานที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร⁵ ได้เสนอต่อกรมมิตติ (committee) จัดการการศึกษาในพ.ศ. 2427 โดยทรงเห็นว่าโรงเรียนสุนันทาลัยที่จะตั้งขึ้นนั้น ควรมีส่วนประกอบหลักสามส่วน⁶ ส่วนแรกได้แก่ โรงเรียนหนังสือไทย สำหรับสอนวิชาชั้นสูงในภาษาไทย รับนักเรียนจากโรงเรียนชั้นสามัญทุกโรงเรียนทั้งโรงเรียนหลวงและโรงเรียนราษฎร์ ที่ผ่านการสอบไล่ได้ตามเกณฑ์ที่ทางโรงเรียนกำหนด

ส่วนที่สองได้แก่ โรงเรียนบอกพระคัมภีร์ เป็นสถานศึกษาเฉพาะสำหรับภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระไตรปิฎกโดยมิต้องเสียค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ในส่วนนี้ยังจัดให้มีโรงเรียนธรรม "เปนที่ประชุมของสัปบุรุษทั้งปวง" มาร่วมกันฟังพระธรรมเทศนาวันละกัณฑ์ ในวันธรรมดา และฟังพระธรรมเทศนาพิเศษจากพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ในวันธรรมสวนะ สำหรับส่วนสุดท้าย เป็นส่วนโรงพิมพ์และหอสมุด ให้บริการแก่ทั้งนักเรียนและครูโรงเรียนสุนันทาลัย ตลอดจนบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในสรรพวิชาความรู้ต่างๆ

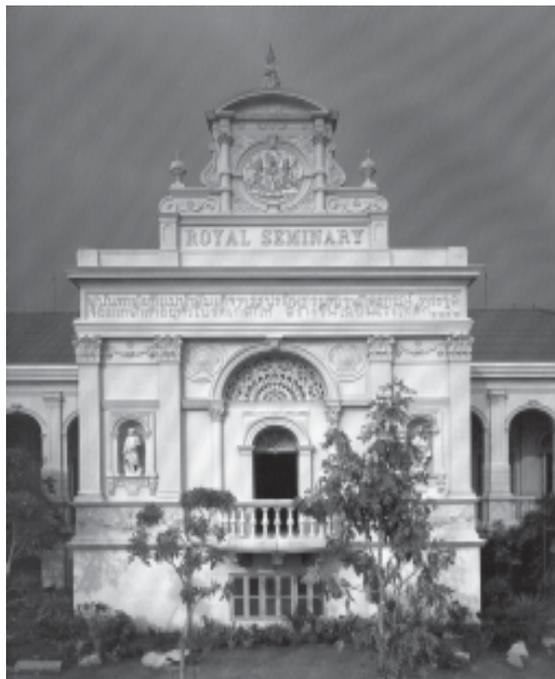
ด้วยแนวความคิดที่จะให้โรงเรียนสุนันทาลัยมีประโยชน์ใช้สอยที่หลากหลาย จึงสะท้อนออกมาในอาคารที่แบ่งเป็นหลายหลัง มีลักษณะที่เป็นตะวันตกกลมกลืนกันแต่ต่างกันในรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม โดยสันนิษฐานว่าอาคารเรียนหลังด้านใต้ คืออาคารที่มีนาฬิกาประดับที่หน้าบันหรือ ตึกนาฬิกา นั้น ผู้ออกแบบคงจะตั้งใจให้เป็นโรงเรียนหนังสือไทย ส่วนอาคารเรียนหลังเหนือ คืออาคารที่มีหลังคากระโจมแปดเหลี่ยมหรือตึกสุนันทาลัยนั้น ผู้ออกแบบคงมุ่งให้เป็นโรงเรียนบอกพระคัมภีร์และโรงเรียนธรรม ดังปรากฏหลักฐานในนาม Royal Seminary (โรงเรียนสอนศาสนาของหลวง) ที่ยังคงปรากฏอยู่บนหน้าบันอาคารนั้นจนปัจจุบัน

โรงเรียนสุนันทาลัย : สถาปัตยกรรมสำหรับการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

อาจารย์ พีรศรี โปวาทอง



ภาพที่ 4
ตึกนาฬิกา



ภาพที่ 5
ตึกสุนันทาลัย

อย่างไรก็ดี ด้วยเหตุผลบางประการ แนวความคิดในเรื่องการรวมประโยชน์ใช้สอยหลายประเภทนี้มิได้ถูกนำไปปฏิบัติจริง และเมื่อโรงเรียนหลวงที่สุนันทาลัยเปิดดำเนินการในพ.ศ.2431 นั้นก็ปรากฏว่าอาคารทั้งหมดได้ใช้เป็นอาคารเรียนของนักเรียนชายทั้งสิ้น แม้ว่าแนวความคิดในการวางผังจะมีได้ถูกทำให้เป็นจริงขึ้นมา ตัวอาคารเรียนของโรงเรียนสุนันทาลัยเองนั้น นับได้ว่าเป็นอาคารที่งดงามทันสมัยอย่างยิ่งในยุคนั้น มีการใช้รูปทรงสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ได้แก่หลังคากระโจมแปดเหลี่ยม ตอนบนทำหน้าที่ต่างกระจกให้แสงสว่าง ส่วนหลังคาปั้นหยามุงกระเบื้องหินชนวน (slate tiles) ที่สันหลังคาประดับบราลีเหล็กหล่อเป็นลวดลาย (cast-iron ridge crown) บันไดปูหินอ่อน ผนังและ

เพดานภายในประดับลวดลายปูนปั้นและโคมระย้าแก้ว ซึ่งเป็นวัสดุก่อสร้างที่ในพระนคร
ขณะนั้นมีใช้อยู่เพียงที่ในพระบรมมหาราชวังหรืออาคารที่สำคัญอื่น ๆ เท่านั้น

การที่อาคารเรียนสุนันทาลัยมีรูปแบบอย่างตะวันตกอันทันสมัยนี้ ย่อมสอดคล้อง
กับพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ที่โปรดเกล้าฯ "ให้จัดการสอนหนังสือวิชาการต่าง ๆ
อย่างใหม่ขึ้นตามแบบการสอนอย่างประเทศข้างทิศตะวันตก" เพื่อสร้างบุคลากรสำหรับ
ระบบราชการที่กำลังขยายตัวขึ้นของสยามใหม่ โรงเรียนในยุคนั้นจึงมีกิจกรรมการเรียน
การสอนที่ล้ำสมัย ทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีการสอนวิชาคณิตศาสตร์ ฟิสิกส์
"เคมีเซตรี คือสายยนต์ศาสตร์"⁸ ตลอดจนวิชาความรู้อื่น ๆ มีการตั้ง "สำราญไซไซเอตตี"
อันเป็นสโมสรนักเรียนที่มุ่งให้สมาชิกพัฒนาทักษะในการอ่านและพูดภาษาอังกฤษ
ตลอดจนวัฒนธรรมในการสมาคมอย่างตะวันตก โดยการ "อ่านเอตเซบ่าง กล่าวความ
ที่ท่องจำไว้บ้าง แลตีเบตบ้าง"⁹ เป็นต้น

การทดลองการศึกษาแผนใหม่ที่โรงเรียนสุนันทาลัยในช่วงแรก ได้รับความสนใจ
อย่างมากจากชนชั้นนำสยามในขณะนั้น ดังปรากฏว่าหลังจากการสอบไล่ประจำปีของ
โรงเรียนในปีแรก รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิ
รุณหิศ เสด็จแทนพระองค์ไปในการพระราชทานรางวัลแก่นักเรียน โดยมี "พระบรม
วงศานุวงศ์ ข้าราชการ ผู้แทนคอเวอนเมนต์ต่างประเทศ และคนชาวยุโรปชายหญิงเป็น
อันมาก" เข้าร่วมในพิธีด้วย¹⁰ ความทันสมัยของสถาปัตยกรรมและการศึกษาแผนใหม่ใน
โรงเรียนสุนันทาลัย ได้ปรากฏในรายงานข่าวการเสด็จพระราชดำเนินในวันนั้น

เมื่อเราได้เข้าไปถึงประตูโรงเรียนนั้น แลเห็นสนามหญ้าริมโรงเรียนรายด้วยต้นไม้
เป็นเครื่องประดับและปักธงข้างผูกไปไม้เป็นระยะงดงามเป็นที่สง่าของโรงเรียน
มาก เมื่อขึ้นไปบนโรงเรียนแลดูสะอาดตาเป็นที่น่าสบาย มีเครื่องตกแต่งเรียบร้อย
น่าชมอย่างยิ่งและผู้ที่ได้รับเชิญประชุมก็มาพร้อมเพรียงกัน เป็นการครึกครื้น
เตือนใจให้คิดถึงพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระ
มหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎรอย่างยิ่ง . . . และยังชี้ให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณ
สมเด็จพระนางเจ้า ซึ่งพระนามประดิษฐานในโรงเรียนนี้ ถึงแม้ว่าพระองค์ล่วงลับ
ไปแล้วก็ดี ถ้าโรงเรียนนี้เจริญอยู่ตราบไต่ เป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงพระเกียรติ
คุณเป็นนิตย์¹¹

อย่างไรก็ดี แนวความคิดในการเรียนการสอนแบบใหม่ของโรงเรียนสุนันทาลัยคง
จะก้าวหน้าเกินยุคสมัยไป จนกระทั่งโรงเรียนต้องยุติกิจการลงในพ.ศ. 2435 ในขณะที่
อาคารเรียนอันสวยงามทันสมัยนั้นก็ปรากฏว่าไม่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้นของ
กรุงเทพฯ ทำให้เกิดปัญหาอาคารต่าง ๆ มาโดยตลอด เช่น ส่วนดาดฟ้าหลังคาแบนก็มี
ปัญหาการรั่วซึม ขณะที่หลังคามุงกระเบื้องหินชนวนก็รั่วมาก จนต้องเปลี่ยนวัสดุมุงเป็น
สังกะสีลูกฟูกในพ.ศ. 2440 เป็นต้น¹² นอกจากนี้ เมื่อมีการเปลี่ยนโรงเรียนสุนันทาลัย
เป็นโรงเรียนราชินีในพ.ศ. 2449 นั้น ก็ปรากฏว่าอาคารเรียนทั้งสองหลังอยู่ในสภาพที่
"ชำรุดมัวหมองลงมาก เส้าปูนและผนังตึกภายนอกทั้ง 2 หลังก็เปื้อนดำไปด้วยตะไคร่น้ำ"¹³
รัชกาลที่ 5 จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดการซ่อมแซมปรับปรุงอาคารครั้ง
ใหญ่ในปีนั้น เพื่อเป็นอาคารสำหรับโรงเรียนราชินี อันเป็นสถานศึกษาสำหรับกุลสตรี
ชาวสยามสืบมาจนปัจจุบัน

โรงเรียนสุนันทาลัย : สถาปัตยกรรมสำหรับการศึกษาแผนใหม่ในสยาม

อาจารย์ พีรศรี โปวาทอง



ภาพที่ 6
บริเวณสุนันทาลัย
มองจากวัดอรุณราชวราราม



ภาพที่ 7
ชั้นเรียนวิทยาศาสตร์
โรงเรียนสุนันทาลัย

เชิงอรรถ

- ¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 45.1/6 สัญญาขึ้นค่าเช่าห้างปึกgrim.
- ² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ศ. 5/16 (ศ - อ)
เรื่องเงินผลประโยชน์โรงเรียนสุนันทาลัย และลงโทษผู้ทุจริต.
- ³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 34/53 สำรองบริเวณตึกกรมโยธาที่ชำรุด.
- ⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ. 5/15 (ศ - อ) โรงเรียนสุนันทาลัย.
- ⁵ พระยศสุดท้าย คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
- ⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 นก.44/320 เอกติเมตเงินที่จะใช้ในโรงเรียนสุนันทาลัย.
- ⁷ หมอแม็กฟาแลนด์, "เรื่องโรงเรียนสวนนันทอุทยานและสุนันทาลัย," ใน วารุณี โอสการมย์
"Brief History of Government School for English in Bangkok. Prepared by Dr. S. G.
McFarland - เรื่องโรงเรียนสวนอนันตอุทยาน." :
บทวิเคราะห์วัฒนธรรมความคิดทางการศึกษา." *รัฐศาสตร์สาร* 26,3 (2548): 264
- ⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 268.
- ⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 266.
- ¹⁰ ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 6 ร.ศ. 108,454.
- ¹¹ เรื่องเดียวกัน.
- ¹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.18/22 ซ่อมตึกโรงเรียนสุนันทาลัย.
- ¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.50.18/128 ซ่อมสถานที่ต่างๆ
บริเวณโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย.